

frá haug ok heiðni

TIDSSKRIFT FOR ROGALANDS ARKEOLOGISKE FORENING

NR. 1 2021

Fra redaktøren

Som vi lovet i forårets siste nummer, så ble det et nytt blad på nyåret. Det er ikke lett å være sikker i denne spesielle tiden, men nå ser det ut til at det er et lite lysglimt i tunnelåpningen langt der framme. Mens vi venter, kan dere lesere kikke nærmere på et bredt utvalg av emner i årets nr. 1.

Først ute er Sveinung Bang-Andersen som tar opp tråden fra artikkelen om bronsekaret fra Vassli i forrige nummer. Han går nærmere inn på funnomstendighetene ved Valevatnet i Sirdal, trekker fram lokale historier om funnet og funderer på hvordan et romersk kar har havnet på et så uveisomt sted. Så er turen kommet til en samling naust ved Åkrehamn på Karmøy. Christopher Fredrik Kvæstad diskuterer naustene, hvilke bruksområder de har hatt, og hvilken datering de har.

På hele 1980-tallet var det store arkeologiske utgravinger på Forsandmoen i Forsand. Trond Løken som ledet utgravingene, arbeidet i mange år med å sette sammen en publikasjon. Nå, ti år etter at han gikk av med pensjon, foreligger boken. Lars Pilø som deltok under deler av utgravingsarbeidet, har skrevet en omtale. Gjenstanden i vår serie er denne gangen en orm i gull fra Hesby på Finnøy. Håkon Reiersen forteller om denne spesielle gjenstanden. I serien om bruk av metoder i arkeologien er turen kommet til hvordan analyser av makrofossiler, dvs. planterester som kan ses med det blotte øye, kan bidra til kunnskap om de naturbetingelsene fortidens mennesker har levd under. Paula Utigard Sandvik er forfatter.

I en artikkel presenterer Marit Lillegraven biblioteket ved AM som er en del av Universitetsbiblioteket. Hun forteller om utviklingen siden museet ble en del av UiS og også om hvilke tilbud det har til forskere og publikum ellers.

Siste artikkel er del 2 av Sverre Bakkevig's funderinger om hva den lille gjenstanden av kleberstein fra steinalder på Bokn kan ha vært brukt til. Forrige gang var det som et fiskeredskap, nå er det noe helt annet.

I Kontakt med leserne-spalten er det et lite stykke om hva som skjer med de arkeologiske utgravingene i Domkirken, i tillegg til åpningstidene på museet og på Jernaldergården i påsken. Ellers er det bare å ønske leserne en riktig god påske.

Einar Solheim Pedersen

INNHOLD

- «Hunnedals-karet» – litt mer om funnhistorien, karet og hvordan det kan ha endt i en ur ved Valevatnet i Sirdal 3
Av Sveinung Bang-Andersen
- Nausttuftene på Stong, Åkrehamn 7
Av Christopher Fredrik Kvæstad
- Boka om Forsandmoen 13
Av Lars Holger Pilø
- Ormen frå Hesby. Gullfunn frå ei krisetid? 16
Av Håkon Reiersen
- Gjenstandar frå fortida 24
Av Håkon Reiersen
- Makrofossil – kva er det? 17
Av Paula Utigard Sandvik
- Velkommen til Universitetsbiblioteket! 19
Av Marit Lillegraven
- En liten klebersteinsgjenstand fra steinalderen på Bokn – del 2 21
Av Sverre Bakkevig
- Kontakt med leserne 26

Forsidebilde: For å markere den flotte utstillingen om bronsealderen i Rogaland, som åpnet i fjor høst, er forsiden viet til en vakker gjenstand som er utstilt. Bildet viser den spiralformede armringen av gull fra Nord-Braut i Klepp kommune. Resten av utstillingen er også vel verd å se på. Foto: Annette Øvreliid, AM.

«Hunnedals-karet» – litt mer om funnhistorien, karet og hvordan det kan ha endt i en ur ved Valevatnet i Sirdal

Av Sveinung Bang-Andersen

I siste utgave av tidsskriftet (nr. 4/2020) hadde Åsa Dahlin Hauken en presentasjon av et nærmere to tusen år gammelt romersk bronsekar funnet ved Valevatnet i Sirdal for hundre år siden. Ettersom gjenstanden er sjelden, funnstedet spesielt og omstendighetene rundt funnet lenge har vært usikre, gis det her noen utfyllende opplysninger og videre refleksjoner. Bli med til fjells, like over grensen mellom Rogaland og Agder!

Kulturhistorisk bakteppe

Landskapet i øvre del av Hunnedalen og ved vest-enden av Valevatnet er sterkt preget av sauebeiting. Dette er en virksomhet som trolig går langt tilbake i tid, men som særlig skjøt fart i løpet av 40-årsperioden 1835–1875 da sauetallet i Stavanger Amt ble mer enn fordoblet. Særlig bønder i Gjesdal framheves ved «sit gode faarestel» og ved å sende dyra i heiebeite. Fra rundt 1840 og utetter ble det organisert årlig driftetraffikk fra gårder i Gjesdal, Bjerkreim og enkelte andre steder på Midt-Jæren. Helt til fram

på 1950-tallet ble smalen drevet til fots hjemmefra til bygslete fjellbeiteområder, såkalte drifteheier, i de indre deler av Rogaland, i øvre Sirdal og videre øst forbi Kvævemoen og over i Valleheiene. Reisen lengst inn i fjellet kunne ta opptil ti dager.

En nordre drifteveg gikk fra Bjelandsmoen øst for Ålgård over Madlandsheia ned til Gilja i indre Dirdal. Før det ble farbart gjennom Giljajuvet i 1883, måtte ferden videre enten gå på en sti i den bratte og glatte Skree-lia ovenfor juvet eller over Rokleiva fra Gilja til Ryggjakraño. Her fortsatte ruten videre opp Østabødalen og Hunnedalen og langs Hunnestranda på nordsiden av Hunnevatnet. På strekningen innover fra Byrkjedal var det allerede i 1903–1906 av hensyn til driftetraffikken, blitt opparbeidet en 1,5–2 m brei veg «med utmerkete stigningsforhold og trasé», godt framkommelig med hest og kjerre. Overnatting skjedde på gårder eller i en av de mange hidlerne underveis. Rundt 1855 ble det årlig driftet rundt 20 000 sauer og noen titalls storfe forbi Valevatnet, og i 1920 var tallet 18 000.

Den eldste og mest intensive driftsformen er *legegjeting* fra hidlere og leger, der saueflokkene ble flyttet gjennom sommeren ut fra vekslende beiteforhold. Så lenge det var rovdyrplage ble smalen og eventuelle melkekyr samlet i kve om kvelden og vokter på om natten. Fra slutten av 1800-tallet overtok såkalt *styregjeting* der sauene gikk langt friere og uten konstant tilsyn. Gjeterne kontrollerte fortrinnsvis yttergrensene av beiteområdet for å se etter eventuelle skadde sauer, og dyr som sto i skårfeste. Innkvartering skjedde gjerne i hytter eller buer. I vest-enden av Valevatnet kunne gjeterne enten leie rom på gården en snau kilometer unna eller bruke hytta «Lortabu» som fortsatt eksisterer. Det kom bilveg til vatnet vestfra i 1935 og videre øst til Sinnes i Sirdal først tidlig på 1940-tallet.

Sauegjeterne som sommeren 1920 holdt til i beiteområdet til Valevass driftehei, hadde både lang brukstradisjon og solide terrengkunnskaper foruten konstant årvåkenhet for avvik og uregelmessigheter – da det en vakker dag oppsto et metallisk pling fra dypet i Vasslia.

Sveinung Bang-Andersen er arkeolog og har vært ansatt ved AM

Fig. 1 Vasslia ved Valevatnet sett mot sør. Trepålen (markert med hvit pil) midt i bildet viser hulrommet hvor bronsekaret var innmurt. Foto: Sveinung Bang-Andersen, AM.

Funnstedet, finneren, funnet

Bronsekaret ble definitivt funnet i Vassli sør for vestenden av Valevatnet og ikke mellom Valevatnet og Tverråna i Hunnedalen som det sto i en kort melding om funnet i Stavanger Aftenblad like etter. Betegnelsen «Hunnedalskaret», som gjenstanden lenge har gått under, blir derved noe misvisende. «Valevatnkaret», eventuelt «Vasslikaret» er mer dekkende rent geografisk.

Finneren var ifølge avisnotisen i Stavanger Aftenblad en sauegjeter, Torger Maudal. I museets funnkatalog er navnet oppgitt som Jacob S. Motland fra Motland (i Østabødalen), men dette ble endret til Jacob S. Madland i arkeologen Eyvind de Lange sin publisering av funnet i 1921. Nøyaktig sytti år senere tok imidlertid en eldre gjesdalbu, Magne Madland, kontakt med forfatteren og fortalte at den som egentlig fant karet, og rettelig skal ha æren for det, var hans onkel *Torger S. Madland* med tilnavn «Lomsvigjen». Han kjente til og med det eksakte stedet etter å ha fått det påvist av en annen gjeter i 1931, og ønsket nå å vise lokaliteten og få den dokumentert for ettertida. Det ble umiddelbart foretatt en befarung.

Funnet kom for dagen i en liten samling av urstein nederst i en trang kløft i den bratte og småkuperte Vasslia som strekker seg fra den flate dalbunnen opp mot Halseheii og vender mot Valevatnet i nord. Høyden over havet er ca. 675 m. Fylkesveg 45 passerer i dag bare 30–35 m unna, og bringer sammen med det sterkt oppdemte Valevatnet nåtiden inn i bildet på en påtrengende måte. Kløften stenges med et kort, lavt gjerde av kantet stein, trolig for å hindre sauer å gå i skårfeste oppe bak en stor steinblokk. I ura viser det en 50 cm brei, 40 cm høy og opptil 80 cm dyp nisje etter fjernete steiner (Fig. 1).

Det var her, nærmest som inni en bankboks, at den 30 år gamle gjeteren gjorde sitt livs sikkert merkeligste funn.

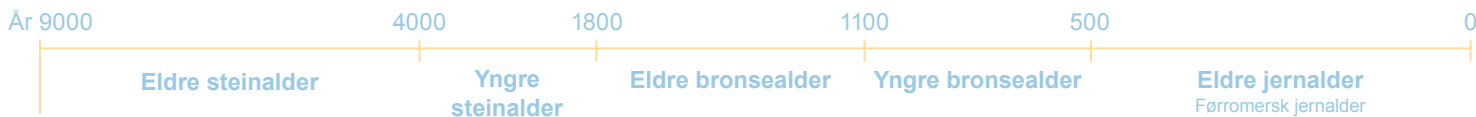
Da Torger begynte å plukke ut

stein oppsto det en rar, skranglende lyd inne i ura – og der lå bronsekaret i sideleie mellom steinene, delvis dekket av en flat stein. Kanskje sto det opprinnelig oppreist, for senere å velte på grunn av bevegelser i ura? Karet var grønt av irr og hadde en flenge og en liten bulk i siden, men var ellers vel bevart. Til karet hører det to kunstferdig figurerte hankefester, som har vært loddet fast, og en kraftig hank av massiv bronse. Ørene hadde falt av og lå sammen med hanken like innenfor. Under karbunnen var det dessuten spor etter tre fastloddede føtter, som imidlertid manglet. Disse kan ha vært tatt bort tidligere for å gjøre karet lettere å transportere. Det manglet innhold som eventuelt kunne ha gitt hint om bruken av karet og grunnen til at det i sin tid ble gjemt bort på et så øde sted.

Fra Capua til Vasslia

Det bare 25 cm høye, men 1700 g tunge, sirlig utformede bronsekaret er en romersk *situla*; en bølge- eller karform som har mindre diameter ved munning og bunn enn på øvre del av buken (Fig. 2).

Karet er høyst sannsynlig blitt framstilt i midtre del av eldre romertid i et verksted i byen Capua i Italia, hovedstad i Campania og et viktig sentrum for romersk bronseindustri ca. 25 km nord for datidens Neapolis (Napoli). Det må i sin tid og i ny sammenheng ha vært både sjeldent, kostbart og statusgivende. Tilsvarende eksemplarer er hittil bare funnet i hel eller fragmentert tilstand to andre steder i landet. I Danmark og

fra traktene rundt Hannover kjennes det langt flere; som regel brukt som gravurne eller nedlagt som gravgaver sammen med romerske luksusprodukter som vinøser og -siler av bronse og drikkebegre av glass, sølv eller bronse. Alt tyder på at romerske bordskikker ble opptatt i de øvre sosiale lag hos germanerne. Dette kommer også for dagen flere steder på Jæren og ved Karmsundet som tydeligvis har vært lokale maktsentra med gode kontakter sørover. Av åtte såkalte *hemmorkar* av messing stammer hele fem fra slike miljøer i Rogaland. Karene er, sammen med de yngste situane, blitt produsert i den romerske provinsen i Rhinområdet i yngre romertid.

Den tidlige importen av metallkar og annet drikkeutstyr mot slutten av eldre romertid kan ha skjedd i mange ledd og gjennom mellommenn nordover gjennom høye alpepass og langs ferdssåren Elben, om ikke gjenstandene er direkte gaver eller lønn til nordboere som har hatt tjeneste under romerske keisere.

Fra Capua til Vasslia er avstanden målt i luftlinje ca. 2000 km, men den reelle transport-strekningen var sannsynligvis langt over det dobbelte. Forskjellen i kultur og dagliglivsforhold mellom de to geografiske ytterpunktene har vært enorm; et imperialistisk, lagdelt og gjennomregulert bysamfunn med kunstnerisk og litterær «høykultur» i et solfylt Sør-Italia, i kontrast til lokalsamfunn av adskillig mer jevnbyrdige jordbrukere, fiskere og jegere i det høye nord. To helt ulike verdener. Den

ene var ikke nødvendigvis bedre enn den andre; de har begge vært formet av stedlige naturforhold og sin egen historie.

Bronsekaret har uten tvil vært både sjeldent, verdifullt og godt beireist da det i sin tid ble murt inn i ura ut mot Valevatnet. Hvorvidt karet var fabrikknytt da dette skjedde, eller om det var et arvestykke eller en «antikvit» som først ble gjemt unna en gang i yngre romertid eller i folkevandringstid, er uråd å slå fast med sikkerhet. Nedleggelsen har mest trolig skjedd lenge etter at karet var flunkende nytt for to tusen år siden.

Et fjernliggende vegknutepunkt

Funnstedet er som Eyvind de Lange bemerket i 1921 «eiendommelig: langt inne i heien», og det er fortsatt en uløst gåte hvorfor karet ble gjemt unna på et så øde sted.

En mulighet er et det dreier seg om en votivnedleggelse hvor det kostbare karet er blitt overgitt til høyere makter. Oftring i ur eller ved foten av brattheng, slik det har forekommet i samiske områder og blant inuitt-grupper i seinere perioder, synes imidlertid ikke å ha vært vanlig i Sør-Norge i jernalderen. En mer sannsynlig forklaring er at karet ble gjemt bort av en vegfarende med tanke på å bli plukket opp seinere, kanskje fordi det var røvergods eller på grunn av plutselig uvær eller andre farer som truet.

Fra vestenden av Valevatnet gikk det tidligere ferdssveger i mange retninger. Den klart korteste og ras-

keste strekningen til sjøen og båt-skyss videre var over fjellet nordover, forbi Degevatnet eller Sandvatnet og ned til Lysebotn. Et kronglet stiorløp og en bratt stigning på 900 høydemeter opp fra fjorden gjør at denne ruten neppe var foretrukket i forhistorisk tid.

Langt mer betydningsfullt er det at Valevatnet lå i en gammel, øst-vest-gående ferdsselveg mellom sjøkanten i Dirdal og de øvre bygdene i Setesdal og Telemark. Veglinjen

Fig. 2. Det 25 cm høye Vassli-karet; et arvestykke, røvergods – eller hva? Foto: Terje Tveit, AM.

Fig. 3. Hunnevatnet sett mot vest. Her passerte «Bispevegen», og Vassli-karet tyder på at ferdselen langs nordsiden av vatnet minst går tilbake til eldre jernalder. Foto: Sveinung Bang-Andersen, AM.

synes å ha vært brukt blant annet av stavangerbispen fra ca. 1125 under geistlige besøk til de indre deler av bispedømmet som også omfattet Valdres og Hallingdal fram til 1631. Vegen er deretter blitt benyttet av lensmann og fut, noe stedsnavn som Bispehidler ved nordsiden av Hunnevatnet og Futasetet i Hunnedalen understreker (Fig. 3).

Fra øvre Sirdal fortsatte ferdselsvegen videre øst forbi Håheller og ned Evardalen til Brokke i Setesdal, og videre over fjellet til Froland i Fyresdal. Både den vestlige og østligste delen kalles fra gammelt «Bispevegen». Mens Dirdal som grenser til Høgsfjorden, hadde en etablert gardsbo-

setning i folkevandringstid, og muligens enda tidligere, må ferdselen gjennom Hunnedalen og videre innover ha gått gjennom øde områder helt fram til Setesdal. Ifølge de gravfunn og løsfunn som hittil foreligger, er dalbunnen nord for Lunde i Sirdal først blitt bosatt i vikingtid og Valevatnet i sein etterreformatorisk tid.

Et fullstendig fravær av fastboende i områdene rundt gjør hendelsen ved vestenden av Valevatnet en gang i eldre jernalder bare desto mer underlig. Gåten vil garantert aldri bli oppklart. Nøkkelene til løsningen er det bare eieren av bronsekaret som har hatt.

Litteratur

- Bang-Andersen, S. 1991. De første fotefar i Sirdalsheiene. *Stavanger Turistforenings årbok 1990*, s. 25–33.
- Eikeland, S. 1966. *Driftesmalen. Gjetarliv på vegtrakk og villfjell*. Jærens smalelag, Sandnes.
- Hauken, Å.D. 2020. Et hundreårs-jubiläum. *Gjenstander fra fortida*, nr. 23. *Frå haug ok heidni nr. 4*, s. 15–16.
- Lange, E. de 1921. Nogen nye fund fra jernalderen i Rogaland. *Stavanger Museums Aarshefte 1920–21*, s. 2–8.
- Reiersen, H. 2017. *Elite milieus and centres in western Norway 200–550 AD*. PhD-avhandling, Universitetet i Bergen.
- Riis, T.H. 1925. *Rogaland Fylkes Veivesen. En fremstilling av utviklingen i tidsrummet 1898–1924*. Rogaland veikontor, Stavanger.
- Rødstrud, C.L. 2017. Drikkeutstyr med romersk opphav. Identitet og sosial interaksjon i eldre jernalder. *Primitive tider*, 19, s. 79–98.
- Seland, E. (red.) 1990. *Sirdal, Kultursøge*. Hegland boktrykkeri A/S, Flekkefjord.

År 9000

4000

1800

1100

500

0

Eldre steinalder

Yngre steinalder

Eldre bronsealder

Yngre bronsealder

Eldre jernalder
Føromersk jernalder

Nausttuftene på Stong, Åkrehamn

Av Christopher Fredrik Kvæstad

Det er mogleg at bygging av naust er ein like gammal tradisjon som båten sjølv. Å oppbevare ein båt i eit naust aukar levetida til båten. Vern mot vær og vind, med god lufting og luftfukt gjer at treverket held seg lenger. Ut-tørking og sprekkdanningar i treverket ved langvarig eksponering for sollys og råteskader som følgje av fukt, kan motverkast ved å få båten inn i eit naust og opp frå bakken.

Kulturavdelinga ved Rogaland fylkeskommune vart i 2015 kontakta av arkeolog og tidlegare tilsett ved Avaldsnesprosjektet, Aksel Vilhelm Klausen om fleire ikkje-registrerte nausttufter på Stong ved Åkrehamn i Karmøy kommune. Etter ei undersøking vart dei lagde inn i Askeladden, Riksantikvarens offisielle database over kulturminne og kulturmiljø som er freda etter kulturminnelova (ID 215512 Stong). I 2019 og 2020 vart ytterlegare to nausttufter registrerte vest for lokaliteten. Nausta ligg om lag 100 m sørvest for Åkrasanden, på austre del av Stongneset (Fig. 1 og 2).

Nausttuftene ligg på kvar si side av eit lågt nes som saman med eit nes lenger aust og ei lita øy lenger vest,

Fig. 1. Plassering av nausttuftene på Stong ved Åkrasanden, vest på Karmøy. Kart: Christopher F. Kvæstad.

gjer at nausttuftene framleis er godt synlege i landskapet den dag i dag.

Kva er ei nausttuft?

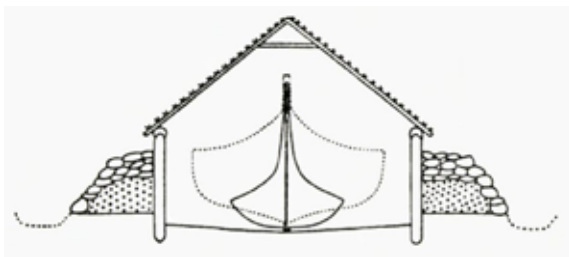
Ei nausttuft er fysiske restar etter eit sjøhus, der berre fundamentet står

Christopher Fredrik Kvæstad er arkeolog og tilsett ved Rogaland fylkeskommune

Fig. 2. Flyfoto av austre del av Stongneset. Foto/Illustrasjon: Christopher F. Kvæstad.

Fig. 3. Illustrasjon av førmoderne naust (etter Rolfsen, P. 1974, s. 27).

att i form av jord- og/eller steinvollar. Dei er ofte hesteskoforma med kortsida (gavlen) mot vatnet. Vollane tente som ytre beskyttelse for naustet som var bygd av tre.

I nausta fram til førmoderne tid (mellomalderen) ser ein at grunnmuren er fråverande (open) på kortsida mot vatnet. Frå denne opninga mot vatnet er det ofte eit område rydda for stein, eit båtoppтреkk. Det kan

bestå av steinheller, trestokkar eller sand og jord for å lage ei glideflate for oppтреkk av båten.

Rundt Nord-Atlanteren ligg mesparten av dei førmoderne naustuftene langs sørvestre og nordre del av norskekysten, men dei er òg dokumenterte i resten av Skandinavia, Island, Grønland og Newfoundland. Dei eldste er frå eldre jernalder, men i hovudsak vert dei daterte til hundreåra mellom 200 og 600 e.Kr. og går ut av bruk i løpet av mellomalderen (Fig. 3).

Funksjon

Nausta hadde utvida funksjon som lagerplass og bustad i kortare periodar, og dei var eit viktig ledd i vare- og persontransporten langs kysten.

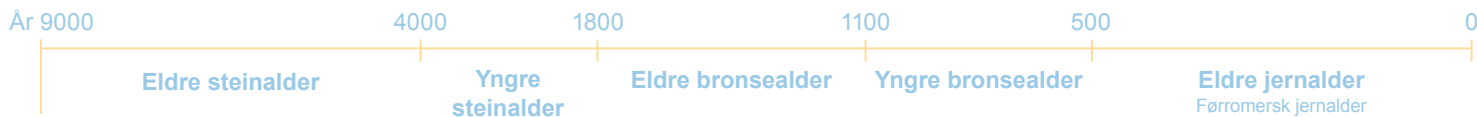
På Nord-Kolnes i Sola kommune viser funn av slagg og metallgjenstandar at nausta mellom anna vart brukte som verkstad til produksjon av fiskerigjenstandar, oppbevaring og transport av varer. Frå sagamaterialet veit ein at særst store nausttuffer i kortare periodar vart brukte som gildehallar, og historiske kjelder fortel at mellomalderens naust vart nytta som sosiale samlingsplassar.

Sjøvegen var hovudferdselsåra langs kysten, og nausta var dei første bygningane ein tilreisande kom i kontakt med. Naustet hadde på ei side klare funksjonelle formål knytt opp til bruken av havet. Samstundes var naustet truleg ein like viktig del av den lokale identiteten med eigne sosiale funksjonar, som gjestebod og liknande aktivitetar.

Kulturminne i nærleiken av sentralstaden Åkrehamn

Åkrehamn er ein del av garden Åkra. Det er den største garden og ein av dei eldste i Karmøy kommune. Grunna den strategiske plasseringa på ei godt drenert høgd med utsyn til havet, trur ein at garden var godt etablert i eldre jernalder. Gravfunna på garden stammar i hovudsak frå folkevandringstid og yngre jernalder, men fleire funn viser til aktivitet heilt tilbake til eldre steinalder.

I 1938 vart det ved Mosbron funne gravgods i ein 16 m lang og 12 m brei gravhaug. I ei seinare utgraving, gjennomført av direktør Jan Petersen ved Stavanger museum, vart det konstatert at det i vikingtida vart sett ned ein båt i haugen. I seinare år er det

gjort fleire metallsøkarfunn frå yngre jernalder og mellomalderen, blant anna har ein funne tre fragment etter klinknaglar i Naust 2 (Fig. 4).

Historiske kjelder viser at Åkra hadde ein sentral posisjon som bygdesentrum og kyrkjestad i mellomalderen. Garden vart aldri fråflytta under svartedauden og har vore i kontinuerleg drift fram til i dag. Åkra var ein viktig stad vest på Karmøy, med ei befolkning som nytta havet som viktigaste kommunikasjonsrute.

Forskning på båtnaust

Mykje av forskinga har omhandla større nausttufter, over 15–18 m indre lengdemål, definerte som skipsnaust. Med fokus på samfunnselite og maktsenter har dei mindre nausttuftene i stor grad vorte ekskluderte frå det sørvestnorske materialet. Eit unntak er arkeologen Perry Rolfsen som i boka *Båtnaust på Jærkysten* (1974) tek for seg 48 nausttufter. Fleire av desse vart utgravne av Rolfsen sjølv, som dei tidlegare nemnde nausttuftene på Nord-Kolnes i Sola. Snithøgda på det lågaste punktet over havet på nausttuftene han undersøkte, ligg på 1,5–3 m og er daterte til perioden romartid–folkevandringstid.

Tolking

Som tidlegare nemnt ligg nausttuftene ved eit lågt nes som gir ly for Nordsjøen like vest, innanfor ei 100 m lang strekke langs kysten like vest for Åkrasanden. Dei er 10–13 m lange og 6–7 m breie i ytre mål og ligg 1,8–4 m over dagens havnivå. Tuftene

Fig. 4. Dronebilete av nausttuftene, frå søraust. Foto: Christopher F. Kvæstad.

ne er rektangulære med rette veggar og open kortvegg som orienterer seg mot sjøen. Den opne kortveggen går over i ein passasje rydda for stein og som tolkast som båtopptrekk. Rolfsen peikar på at fleire av dei undersøkte nausttuftene langs Jærkysten hadde båtstø; eit rektangulært rydda område som ligg i overgangen mellom land og vatn. Det har vore nytta som landingsplass for båten før han vart trekt opp til naustet. På Stong er det berre Naust 2 som har vage teikn til dette på sjø-enden av båtopptrekket (sjå Fig. 1). Dei er fråverande utanfor dei andre nausttuftene. Det kan vere at den utsette plasseringa til nausttuftene gjer at båtar vart lagde på meir beskytta plassar, eller dregne opp på Åkrasanden, heller enn at dei vart lagde rett nedanfor nausta.

Naust 1 og 2 (sjå Fig. 5 og 6) har ei låg steinrekke (vegg) på tvers i indre del av naustet, noko som nærmast deler naustet inn i eit for- og hovudrom. Forrommet har denne veggen plassert på tvers av naustet rundt 2,5–3,0 m frå den bakre veggen. Romindelinga er kjend frå nausttufter

lenger sør i Rogaland, men det kan òg vere ei støtte-innretning som skulle halde kjølen over bakken når båten vart lagra. Det er ikkje registrert tverrveggar i dei andre nausta.

Naust	Ytre mål (lengd x breidd, m)	M.o.h.	Avstand til sjø (m)
1	12,0 x 7,2	2–3,5	8
2	10,1 x 6,2	2,5–4	19
3	9,8 x 6,4	2–3,5	7,5
4	13,6 x 7,1	1,5–2,5	8

Naust 1 (Fig. 5) ligg på ei lita høg orientert nord–sør og er delvis utrast ned mot sjøen. Båtopptrekket er øydelagt lengst inn mot den opne kortveggen, men visest lenger ned mot sjøen som to rydda steinrekker. Mange av steinane har òg rast inn frå alle veggane i tufta. Restar av tverrveggen kan likevel identifiserast som ei steinrekke på tvers inne i nordre del av

Fig. 5. Naust 1, frå nordvest. Sideveggar og tverrvegg markert. Foto/illustrasjon: Christopher F. Kvæstad.

Fig. 6. Naust 2, mot søraust. Sideveggar og tverrvegg markerte. Foto/illustrasjon: Christopher F. Kvæstad.

naustet. Dette naustet vart oppført på den mest værharde plassen og er difor det mest øydelagde av dei.

Naust 2 (Fig. 6 og 7) er plassert mellom to fjellknauser som ligg nord-aust og sør for tufta, der knausen i

nord dels er ein del av konstruksjonen. Dette har gitt det meir vern enn Naust 1, og det er i vesentleg betre stand. Berre ein mindre del av den vestre langveggen er rast inn i tufta, noko som gjer at grunnstrukturen i stor grad er intakt.

Naustet har ein open gavli i den søraustre enden, med restar av ein tverrvegg 2,5 m framfor bakveggen. Det er rydda eit tydeleg båtopptrekk som går frå tufta ned mot sjøen i søraust (Fig. 8). Då det i 2003 (12 år før fredinga) vart søkt med metalldetektor rundt naustet, fann ein restar etter klinknaglar i tufta. Dette viser at det har vore utført vedlikehaldsarbeid på båtane som vart lagra her. Under registreringa til Rogaland fylkeskommune vart det grave ei sjakt i midten av nausttufta i håp om å fin-

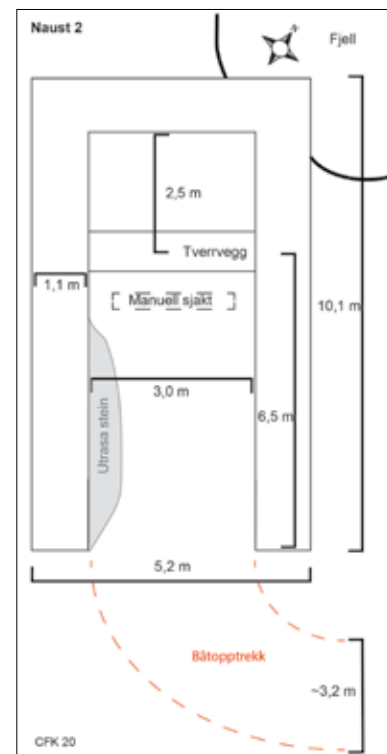

Fig. 7. Naust 2, stilistisk framstilling. Teikning: Christopher F. Kvæstad.

ne daterbart materiale. Sjakta viste berre sterile marine avsetningar utan funn eller kulturlag som kunne daterast.

Naust 3 er den minste nausttufta. Naustet er lagt opp mot ein bergknaus i vest som utgjør den vestre langveggen. Den nordre kortveggen og austre langveggen består av store steinar. Tufta er orientert nord-sør med open gavil mot sjøen. Det er ingen teikn på indre tverrvegg.

Naust 4 ligg beskytta mellom to fjellknausar og er difor ikkje synleg når ein står ved dei andre nausta. Det er det lengste naustet, med nordre kortvegg delvis forstyrra av eit moderne gardfar som går over vestre langvegg ned mot sjøen. Det er òg bora hol i steinane lengst ned mot sjøen. Desse forstyrringane tyder på at det er gjort i nyare tid, men betyr ikkje at dette naustet er yngre enn dei andre.

Veggane består av dels særst store steinar, og kortsida mot sjøen er open. Det er ingen teikn på indre tverrvegg. Enkelte av steinane ser ut til å vere tilverka i nyare tid. Det kan ha samband med at det er bygd ein steingard over den vestre langveggen av tufta.

Nausttufter frå mellomalderen

Det vart ikkje funne materiale til C14-datering av tuftene. Det er lite som kan brukast til å identifisere nøyaktig når nausttuftene vart bygde. Open kortvegg og indre tverrvegg er kjent frå det sørlege Rogaland,

som dei tidlegare nemnde nausttuftene frå romartid-folkevandringstid på Nord-Kolnes i Sola kommune. Klinknaglane frå Naust 2 kan indikere at tufta har vore nytta langt tilbake i tid. Klinkbygde båtar finst det spor etter tilbake til jernalderen, og teknikken vart brukt inn i moderne tid. Nausta har vore små, truleg knytte til garden Åkra, som var ein av dei største i regionen i mellomalderen. Forutan den gamle kyrkjegarden er det lite som er bevart frå denne tida.

Grunna landhevinga som framleis går for seg etter siste istid, kan ein grovt seie noko om alderen på nausta. Naust har alltid vorte bygde nær sjøen, men landhevinga har gjort at dei vert liggande lenger inn på land etter kvart som tida går. Om ein samanliknar nausttuftene på Stong med dei på Hop ved Ferkingstad, om lag 2,5 km sørvest for Åkra, ser ein at desse er større og ligg høgare i terrenget. Nausttuftene på Hop har ei lengde på rundt 30 m, og høgde over havet er om lag 6 m. Dei er daterte til folkevandringstid. Desse nausta kunne romma skip, og dei vart bygde på ei tid då maktssenteret var lenger sør,

og havet sto høgare. Det var ei tid då heile Sørvest-Noreg hadde ustabile politiske forhold, og skip var ein viktig del av makthavarane sin militære styrke. Desse store nausta vart brukte til andre formål enn båtnausta på Stong. Nausttuftene på Stong ligg i dag 2 m over havoverflata og ville stått godt ut i sjøen i folkevandrings-tida.

Frå området rundt Hafrsfjord kjenner ein til at mindre naust med same utforming som ligg på ei høgde på under 2,5 m over havet, kan daterast til mellomalder. I mellomalderen vart det store endringar i samfunnet med andre makthavarar. Naust vart no bygde for mindre båtar som ikkje hadde militære funksjonar. Nausttuftene på Stong passar inn i dette biletet. Basert på utforming, funn av klinknaglar og ei høgde over havet på rundt 2 m, kan nausttuftene på Stong verte typologisk daterte til mellomalderen.

Konklusjon

Samanlikna med skipsnausta ved Hop på Ferkingstad like sør for Åkra, verkar dei fire nausttuftene på Stong

Fig. 8. Naust 2 med båttopptrekk, frå sør. Foto: Christopher F. Kvæstad.

heller beskjedne. På Hop er tuftene over 30 m lange og 10 m breie og vitnar om ei sentralmakt med store ressursar og med behov for store skip. Nausta på Stong vart ikkje laga for store skip. Høgda over havet viser at dei er frå mellomalderen. Eit lengste

lengdemål på 12 m tilseier at desse vart nytta til båtar knytte til dei lokale bruka rundt Åkrasanden. Dei vitnar om den viktige rolla til fiske og sjøfart, og at dette, saman med jordbruket, var levemåten langs heile norskekysten fram til moderne tid.

Litteratur

- Dell'Aitante, S. 2013. *Kysten som arena for fremvisning av lokal makt i eldre jernalder. Nausttuffer og gravminner i landskapet i Hordaland og Rogaland*. Master, Bergen: Universitetet i Bergen.
- Grimm, O., Rankov, B. & Stylegar, F.-A. 2006. *Grossbootshaus, Zentrum und Herrschaft: Zentralplatzforschung in der nordeuropäischen Archäologie (1–15. Jahrhundert)*. Walter de Gruyter.
- Myhre, B. 1997. Boathouses and naval organization. I *Military Aspects of Scandinavian Society: In a European Perspective, AD, 1–1300*.
- Nilsen, G. & Wickler, S. 2011. Boathouses as Indicators of Ethnic Interaction? *Acta Borealia* 28 (juni): 55–88. <https://doi.org/10.1080/08003831.2011.575660>.
- Rolfsen, P. 1974. *Båtnaust på Jærkysten*. Stavanger Museums Skrifter 8. Stavanger: Stavanger Museum.
- Stylegar, F.-A. & Grimm, O. 2005. Boathouses in Northern Europe and the North Atlantic. I *International Journal of Nautical Archaeology* 34 (2): 253–68.

År 9000

4000

1800

1100

500

0

Eldre steinalder

Yngre
steinalder

Eldre bronsealder

Yngre bronsealder

Eldre jernalder
Førromersk jernalder

Boka om Forsandmoen

Av Lars Holger Pilø

Resultatene fra de arkeologiske undersøkelsene på Forsandmoen i Ryfylke slo ned som en bombe i norsk arkeologi på 1980-tallet. På en grasdekket mo mellom høye fjell lå det her et titalls gravhauger med funn fra 300–500-tallet e.Kr. Ifølge den gjengse oppfatningen var disse gravene spor etter en kortvarig jordbruksfase på moen på denne tida. Men det skulle vise seg at historien var en ganske annen.

Allerede fra 1960-tallet og fremover foretok arkeologene omfattende maskinelle flateavdekkinger i Jylland i Danmark. Det ga strålende resultater, med storstilte avdekkinger av gårds- og landsbybebyggelse fra bronsealder og jernalder. Man kunne på denne måten følge hvordan den enkelte landsbyen hadde flyttet rundt i landskapet. Merkelig nok førte ikke dette til at den «danske» metoden umiddelbart ble tatt i bruk i Norge. Det hadde nok sammenheng med hva datidens arkeologer trodde om landbruksbosetningens karakter i de eldste tidene.

Gjennombruddet kom på Forsandmoen. Utgravningen av en gravrøys på moen i forbindelse med ny-

Trond Løken med krafesen i ferd med å avdekke nok et hus på Forsandmoen. Foto:Asbjørn Simonsen, AM.

dyrking førte til oppdagelsen av spor etter langhus i 1980. Et stort tverrvitenskapelig prosjekt ble satt i gang. I spissen for arbeidet på Forsandmoen sto Trond Løken, konservator ved Arkeologisk museum i Stavanger. For første gang i Norge ble titusenvis av kvadratmeter avdekket etter «dansk» metode. Resultatene var overveldende.

Jeg deltok selv ved undersøkelsene hver sommer i perioden 1983–1990 som ung arkeologistudent. En annen fast deltaker var Olle Hemdorff, som fortsatt arbeider ved Arkeologisk museum. Det var en fantastisk tid. Det var noe spesielt ved å delta i en arkeologisk undersøkelse som vi

skjønnte ville snu opp ned på etablerte sannheter i norsk arkeologi. Det var også veldig hyggelig. Trond var en inkluderende leder, som var åpen for nye ideer og måter å gjøre ting på.

Vi delte mye på arbeidsoppgavene ved utgravningene, men min «faste» jobb var å stå ved maskingrabben og styre den maskinelle avdekkingen av undergrunnen. Hustomt etter hustomt dukket opp under matjorda. Det var rester etter solide langhus i tre, som etterlot seg spor i form av stolpehull, vegglinjer og ildsteder. Olle hadde som «fast» jobb å lage plantegninger for hånd av det som ble avdekket, mens Trond tolket nedgravningene og fant ut hvilke

Lars Holger Pilø er arkeolog og ansatt i Innlandet fylkeskommune

en stor engelskspråklig monografi om Forsandmoen, hvor alle oppdagelsene ble lagt frem og trådene ble samlet. Men tiden ble for knapp – som det så ofte skjer. Det var mye som måtte gjøres i den vanlige jobben på museet, og Trond måtte arbeide med monografien ved siden av alt det andre. Han fortsatte arbeidet med boka om Forsandmoen som pensjonist. Boka skulle bli ferdig. Nå foreligger resultatet – en flott bok som i detalj viser hvorfor undersøkelsene på Forsandmoen fikk så stor betydning for norsk arkeologi.

Boka om Forsandmoen-undersøkelsene er en tradisjonell arkeologisk monografi, illustrert med fine bilder og tegninger. Fokus er på forskningshistorien, metode, empiri og resultater. Tolkningene er forsiktige og godt fundert i det arkeologiske materiale. I sentrum står de mange hustomtene, og hva de forteller oss både om den enkelte gården og om bebyggelsesutviklingen på Forsandmoen fra 1400 f.Kr. til 700 e.Kr. Det belyses også i hvor stor grad bebyggelsen på Forsandmoen avspeiler tilsvarende forhold andre steder i Nord-Europa.

Karakteren av bebyggelsessporene på Forsandmoen skiller seg fra f.eks. dem i Jylland ved at det ikke er spor etter gjerder rundt husene. Det kan gjøre det vanskelig å si noe om hvilke hus som har stått samtidig. Alderen på de enkelte hus er i hovedsak bestemt ved karbondatering, men vi må huske på at dette var på 1980-tallet. Antallet dateringer var vesentlig

færre enn det som er mulig i dag, og usikkerhetsmarginen betydelig større. I boka diskuteres det grundig hvor lenge husene kan ha stått, og hva det har å si for hvor mange gårder som kan ha vært samtidige.

I syntesekapitlet på slutten av boka samles trådene, og det blir tydelig hvor unike resultatene fra Forsandmoen fortsatt er, 30 år etter at det store utgravningsprosjektet ble avsluttet. Her får vi følge utviklingen fra de første bøndene i tidlig bronsealder, via et stadig økende antall gårder i yngre bronsealder og tidlig jernalder til høydepunktet nås i folkevandringstid med 14–18 samtidige gårder i en landsby og i tillegg gårder andre steder på moen. I denne perioden anlegges også de fleste kjente gravene på moen, mens gravene fra de eldre gårdene er forsvunnet sporløst.

Og så var det plutselig slutt. Bosetningen på Forsandmoen kollapset, og kun en til to gårder holdt det gående frem til ca. 700 e.Kr. Etter det blir moen omdannet til lynghei og ble liggende slik frem til den ble oppdyrket igjen i nyere tid. I avslutningskapitlet pekes det på to faktorer som kan ha forårsaket denne kollapsen: Den ene er overutnyttelse av moens ressurser og den andre en dramatisk klimaendring fra 536 e.Kr. – ofte omtalt som grunnlaget for myten om fimbulvinteren. Økologisk sammenbrudd og klimaendringer – fortidens mennesker hadde mange av de samme utfordringene som vi har i dag.

Det var ikke ufarlig å være arkeolog i «gamle dager». Her er Trond Løken oppe i stigen som fungerte som fototårn. Olle Hemdorff står for de tiders HMS. Foto: Ragne Johnsrud, A/M.

Kapitlet om fimbulvinteren avslutter boka. Trond har satt et verdig punktum for sitt mangeårige arbeid på Forsandmoen. Historien om Forsandmoen er imidlertid ikke slutt. Boka danner et solid grunnlag for videre forskning på et helt unikt materiale i både norsk og internasjonal målestokk.

Boka er en open access-publikasjon. Det vil si at den kan lastes ned helt gratis fra nettet og leses av alle. Det fortjener den. Boka er en gave til nye generasjoner av bebyggelsesarkeologer her til lands. De går i fotsporene til pionerprosjektet på Forsandmoen.

Ormen frå Hesby. Gullfunn frå ei krisetid?

Gjenstandar frå fortida 24

Av Håkon Reiersen

Gjenstand: Ormeforma gjenstand av gull, S9469

Funnstad: Hesby, Stavanger k.

Datering: Yngre jernalder (550–1050 e.Kr.)

I 1969 blei det levert inn ein liten gullorm som var funnen på garden Hesby på Finnøy. Han er 5,8 cm lang og 0,3 cm i diameter. Ormen har ei elegant, bølga form, med smalnande hale og open kjeft. Langs ryggen går eit avlangt felt med tverrstrekar. Framme mot hovudet er det skjeldekor og hol til nasebor eller auge ved kjeften. På kvar side er det to små hol mellom skjeldekor og kjeften. Sidan det har vore vanskeleg å finne parallellar til ormen, har han blitt tidfesta vidt til bronsealder eller jernalder.

I 2009 blei det gjort eit svært skattefunn frå 600-talet i Staffordshire i England, som nyleg er publisert. I funnet var det seks gullormar som danna tre par, 3,8–9,4 cm lange og 0,2–0,45 cm i diameter. På fleire av desse gjekk det tynne naglar ut frå kroppen, slik at dei kunne festast på eit mjukt materiale. Det er foreslått at dei har vore beslag til våpen eller kyrkjelege gjenstandar. Hovuda på

Gullormen frå Hesby på Finnøy i Stavanger kommune. Foto: Annette Øvrelid, AM.

dei tre para har ulik form, og ingen er heilt like hovudet til Hesby-ormen. Dekoren på Hesby-ormen er også finare, og han manglar nagleutspring, sjølv om det i teorien kan ha stukke ut slike frå hola på sida. Men sjølv om det er somme skilnadar, er dei tre ormepara frå Staffordshire så langt dei beste parallellane ein har.

Forma og dekoren til Hesby-ormen har også mogelege likskapar med irske gjenstandar frå omtrent same tid. I det irske materialet finst det mellom anna ormeforma draktnåler av bronse som kan minne om gullormen frå Hesby. Det er difor særst sannsynleg at gullormen kan daterast innanfor yngre jernalder, og at

han stammar frå Dei britiske øyane. Som ormane frå Staffordshire, kan også Hesby-ormen vere frå merovingartida. I så fall er han for Rogaland sin del eit viktig funn frå ei funnfattig tid, prega av ein hundre år lang kriseperiode frå år 536 e.Kr. Den hamskiftande ormen er eit godt bilete på dei store endringane samfunnet gjennomgjekk. Dei få importfunna frå perioden er gjort i tilknytning til sentrale stader som kom styrka ut av krise, som Avaldsnes på Karmøy og Tinghaug på Klepp. I så måte gir det meining at gullormen er funnen på sentralgarden Hesby som var tingstad, og hadde steinkyrkje i mellomalderen.

Håkon Reiersen er arkeolog og tilsett ved AM

År 9000

4000

1800

1100

500

0

Eldre steinalder

Yngre steinalder

Eldre bronsealder

Yngre bronsealder

Eldre jernalder
Førromersk jernalder

Makrofossil – kva er det?

Av Paula Utigard Sandvik

Makroskopiske subfossil, eller makrofossil eller makro som vi gjerne seier i daglegtale, er kort fortald restar av daude livsformer. Materialet er ikkje gamalt nok eller i ein tilstand som kvalifiserer til nemninga fossil, men kan kanskje bli det med tida – kven veit. Makroskopisk eller makro tyder at det vi finn, er stort nok til å vere synleg med det blotte auge, dette i motsetnad til pollen, sporar og liknande mikroskopiske subfossil som er langt mindre, og er omtala tidlegare i denne serien i *Frå haug ok heiðni*.

Makrofossil presentert som døme i det følgjande, er ulike former for spreingseiningar av planter, så som frø, frukter, fruktsteinar og liknande som er ulike både i storleik, form og farge hos ulike planter. Det som er felles for alle frøplanter, er at vidare-

føringa av arten føreset kontinuerleg danning av spiredyktige frø, medan mengda av produserte frø hos kvart individ kan variere frå planteslag til planteslag. Sidan frøet så å seie skal vere startkapitalen til ei ny plante, er det næringsrikt. Dermed er frø også gode matemne både for menneske og andre livsformer, noko ein kan lese om i *Gullkorn*, eit temanummer av *Frå haug ok heiðni* frå 2012. I tillegg finst også planterestane så som treverk, bork, stenglar og knollar, uforkola eller forkola. Alle, uansett type, er frå jordlag danna under påverknad av menneska som levde ein gong i fortida.

Korleis ser makrofossil ut?

Som sagt tidlegare, er makrofossil synlege for det blotte auge, men er likevel ikkje alltid store, og i mange tilfelle finst ikkje sjølv frøet, men berre veggen eller fragment av denne

som ligg kring frøet. Typar som er frå same slekt, kan ha liknande kjenneteikn, både om lag same storleik og form, og i tillegg slike kjennetein som først blir synlege under mikroskop eller lupe, og som dannar grunnlag for å skilje mellom ulike artar i same slekt eller familie. Sjølv fragment kan ha bevart kjenneteikn som er til hjelp for oss i arbeidet med å fastslå kva art vi har funne. Figur 1–3 viser nokre døme på ulike former av frø og overflatestruktur hos desse. Fragment av eit nøtteskal av valnøtt (*Juglans regia*) (Fig. 1) har tydelege skulpturar i form av «ryggar» som lagar mønster i overflata, og som er synlege for det blotte auget. Linfrøet (*Linum usitatissimum*) (Fig. 2) har ein skade, men forma, saman med ei overflate dekt med «prikkar» som sit tett i tett og så små at ein først ser dei under ei god lupe, er karakteristisk. Frøet av molte (*Rubus chamaemorus*) (Fig. 3) er glatt

Metodar i arkeologien

Denne artikkelen er ein i serien om ulike metodar som blir brukte i arkeologien, metodar som gjer det lettare å hente inn data og som bidreg til ny kunnskap om menneska i forhistoria. Dei aller fleste av desse metodane er omtalte i artiklar i *Frå haug ok heiðni* opp gjennom åra. Dei er ikkje alltid blitt forklarte, og dette har redaksjonen ynskt å gjere noko med i denne serien. Metodane spenner frå å vere reint tekniske (bruk av hjelpemiddel som til dømes dronar), via reint arkeologiske metodar (til dømes typologi) til dei som er utvikla av ulike naturfag (C14-datering, DNA etc.). I dette nummeret er temaet makrofossilar.

Paula Utigard Sandvik er botanikar og var tidlegare førsteamanuensis ved AM

Fig. 1. Fragment av nøtteskal av valnøtt (*Juglans regia*) frå Stavanger torg. Foto: Terje Tveit, AM.

Fig. 2. Frø av lin (*Linum usitatissimum*) frå Erkebispegården i Trondheim. Største mål ca. 2,5 mm. Foto: Per Fredriksen, NTNU Vitenskapsmuseet.

Fig. 3. Bærstein av molte (*Rubus chamaemorus*) frå Erkebispegården i Trondheim. Største mål ca. 1,8 mm. Foto: Per Fredriksen, NTNU Vitenskapsmuseet.

og skil seg både frå dei to andre (Fig. 1 og 2) og frå fleirtalet av artane i slekta *Rubus*.

Kvar finn vi planterestane?

Plantene som veks i Noreg er slike som har innvandra med eller utan hjelp frå menneska etter at isen frå siste istid smelta bort, dvs. frå dei siste om lag 12 000 åra. Felles for alle desse plantene er at dei har særlege krav til veksetilhøva og særlege eigenskapar. Når både menneske og dyr finn nytte i plantene både til mat og anna bruk, så er spreinga sikra.

Vi kan finne gamle planterestar i myrer og våtmark der plantene ein gong voks, og der det er liten tilgang på oksygen og liten grad av omdanning av organisk material. Men menneska er ei livsform som utnyttar

planter til mange formål, og dermed er vi årsak til omfattande spreiding av både organisk og uorganisk material. Lov om kulturminne av 1978 med seinare endringar seier at alle spor etter dei som har levd før oss, er kulturminne. Spora er kunnskapskjelder som ikkje er fornybare, men av sterkt avgrensa omfang og med stor variasjon både kva gjeld omfang, materialtypar, notidig bevaringstilstand og potensial for vidare bevaring. Spora kan vere i form av oldsaker, dvs. ymse gjenstandar og materialrestar og både mikroskopiske og makroskopiske subfossil.

Lovverket sikrar oss retten til å leite, og resultatene av ymse undersøkingar syner saman kva som er att av ulike livsformer, men slett ikkje alt som fanst i fortida. Likevel er det

te den viktigaste kjelda vi har til ny kunnskap om levekår, oppkomst og utvikling av busetnad, og om liv og lagnad i ulike samfunn til alle tider. Til dømes kan makrofossil, så som valnøtt vist i Fig. 1, vere spreidd ved handel og utveksling med sørlege delar av Europa. Funnet av lin, vist i Fig. 2, kan vere frå dyrking i Trøndelag eller også importert. Molte, vist i Fig. 3, er innsamla frå den naturlige vegetasjonen, men er i høgaste grad ei nytteplante, både kulinarisk attraktiv, svært rik på benzoesyre som sikrar bevaring og dermed tilskot av vitamin C gjennom den lange vinteren vår. Makrofossil kan gje bidrag til historia som ikkje noko anna kjelde-materiale kan.

År 9000

4000

1800

1100

500

0

Eldre steinalder

Yngre steinalder

Eldre bronsealder

Yngre bronsealder

Eldre jernalder
Førromersk jernalder

Velkommen til Universitetsbiblioteket!

Av Marit Lillegraven

Arkeologisk museum (AM) har et eget universitetsbibliotek! Biblioteket er åpent for alle, og vi står klare til å hjelpe deg med å skaffe litteratur innen museet sine fagområder eller med andre fag- og forskningsrelaterede spørsmål.

Universitetsbiblioteket ved Arkeologisk museum er et avdelingsbibliotek under Universitetsbiblioteket i Stavanger (UBIS). UBIS består av fire avdelingsbibliotek: hovedbiblioteket på Ullandhaug, biblioteket for musikk og dans i Bjergsted, medi-

sinsk og psykiatrisk bibliotek på SUS og biblioteket på AM. Universitetsbiblioteket i Stavanger har til sammen i overkant av 40 ansatte.

Vi er to bibliotekarer som jobber på biblioteket på Arkeologisk museum. Svanlaug Takle er kontaktbibliotekar. Hun kjøper blant annet inn ny litteratur til biblioteket. Marit Lillegraven hjelper til med å låne inn litteratur biblioteket ikke har fra andre bibliotek verden over. Vi hjelper også museets forskere med blant annet referansehåndtering og forsknings- og publiseringsstøtte.

Arkeologisk museum ble etablert

i 1975, og biblioteket på AM har eksistert like lenge. Den gang bestod samlingen i biblioteket av fysiske bøker og tidsskrifter. Kortkatalogen var hjelpemiddelet for å finne fram til dokumentene. Utlånet av bøker ble registrert manuelt, med papir og blyant. Man kunne også skaffe bøker og artikler fra andre bibliotek, men det tok mye lengre tid enn det gjør i dag.

Boksamlingen ble etter hvert registrert i en egen database – Mikromarc. Bøkene ble søkbare via en PC, men denne katalogen var kun tilgjengelig lokalt i biblioteket, ikke via internett.

Svanlaug Takle er klar til å ta mot besøkende til biblioteket.
Foto: Annette Øvreid, AM.

Marit Lillegraven ved reolen. Foto: Annette Øvreid, AM.

Marit Lillegraven er bibliotekar ved Universitetsbiblioteket ved AM, UiS

Biblioteket har gjennomgått en stor utvikling de siste 12 årene

I 2009 ble Arkeologisk museum fusjonert med UIS, og da ble biblioteket en del av Universitetsbiblioteket. Bibliotekarene gikk i gang med å registrere alle bøkene og tidsskriftene i en ny database – Bibsys. Det tok sin tid å få registrert samlingen i basen, mye ble ikke overført fra den gamle databasen på riktig måte og måtte registreres manuelt. Bibliotekets samling ble nå søkbar på internett, og man kunne sitte på kontoret, hjemme eller hvor som helst og søke etter bøker og tidsskrifter. Bibsys inneholdt også titlene til andre universitets- og høyskolebibliotek sine samlinger.

Ved sammenslåingen i 2009 fikk biblioteket også tilgang til alle Universitetsbiblioteket sine elektroniske ressurser, noe museet ikke hadde hatt tidligere. Digitale leksikon, ordbøker, databaser og en mengde nettbaserte tidsskrifter ble tilgjengelige for alle på museet via internett. Utgiften til disse elektroniske ressursene utgjør en stor del av bibliotekets budsjett, og et lite museumsbibliotek ville ikke hatt muligheter til å kjøpe inn disse.

Museet ble en del av Universitetet i Stavanger i 2009 og ble dermed et universitetsmuseum på linje med de andre universitetsmuseene. Det ble ved sammenslåingen satt større fokus på forskning, og da er det særlig viktig å ha tilgang til et godt universitetsbibliotek, med de samlingene og ressursene det innebærer.

I februar 2014 åpnet biblioteket på museet dørene til nyoppussete lokaler. Biblioteket fremstod som nytt, lysere og mer innbydende. Samlingen ble også gjennomgått og ryddet opp i.

Lånekort ble innført på museumsbiblioteket i 2010, og i 2015 fikk biblioteket utlånsautomat. Nå ble det mye mer lettvtint å låne bøker.

Biblioteket har i dag rundt 23 000 fysiske bøker i samlingen, og noen tidsskrifter abonnerer vi fortsatt på i trykt utgave. I tillegg kommer alle bibliotekets elektroniske dokumenter. Etter hvert finnes mer og mer av bibliotekets samlinger elektronisk. Biblioteket prioriterer nå innkjøp av elektroniske dokumenter fremfor trykte der det er mulig. Det vil si at biblioteket inneholder mye mer enn det man ser ved første øye-

kast. Store deler av samlingen er, ved søk på PC-er i biblioteket eller ved pålogging hjemmefra, tilgjengelig for museets ansatte hele døgnet, direkte fra egen PC.

Vi ønsker at så mange som mulig bruker biblioteket. Alle er velkomne, enten med eller uten tilknytning til Arkeologisk museum. Lån av bøker og tidsskrifter er gratis for alle, mens andre tjenester, som innlån og tilgang til e-ressurser som biblioteket betaler for, er gratis kun for ansatte og studenter ved UIS.

Vi har leseplasser der studenter og andre kan sitte og jobbe i rolige omgivelser. Biblioteket er også åpent (ubetjent) for studenter med studentkort i museets åpningstid i helgene.

Du kan fortsatt lese trykte bøker, tidsskrifter og aviser i biblioteket. Vi har en koselig tidsskrift-/aviskrok hvor du kan sette deg ned og lese. Kom gjerne innom for en pustepause i hverdagen og få med deg siste nytt fra Stavanger Aftenblad eller Rogalands Avis – i papirform.

Åpningstider og annen informasjon finner du på Universitetsbibliotekets hjemmesider: uis.no/nb/bibliotek

En liten klebersteinsgjenstand fra steinalderen på Bokn – del 2

Av Sverre Bakkevig

I forrige nummer av *Frå haug ok heidni* (nr. 3, 2020) presenterte jeg mulige bruksområder for en liten gjenstand av kleberstein fra eldre steinalder på Bokn. Samme gjenstand er av arkeolog Solveig Sølna Rødsdalen i nr. 2, 2020 omtalt som et snøresøkke (Fig. 1). Jeg varslet også om at jeg i dette nummeret av bladet ville komme med en ganske annen mulig tolking av gjenstanden. Kan det være slik at den vesle klebersteinen fra Bokn er noe helt annet enn et enslig spor etter fiske?

Amulett?

Jeg vil her diskutere muligheten for at den lille gjenstanden av kleber er en kopi av en delikatesse fra steinalderen, og derfor fungerte som en amulett som på magisk vis var tenkt å fremme årets reinsdyrjakt i fjellet.

Først en tilsynelatende digresjon – en introduksjon til to av reinsdyrenes plageåndere – reinens hudbrems og reinens nesebrems. Disse store, humlelignende fluene legger egg i pelsen eller sprøyter levende larver inn i nesene og øynene på reinen. Larvene til reinens hudbrems

Fig. 1. Klebersteinsgjenstand fra Bokn. Foto: Annette Øvrelid, AM.

Fig. 2. Bremslarver under huden på et reinsdyr. Foto: Arne C. Nilssen.

Sverre Bakkevig er botaniker og var tidligere ansatt ved AM

(*Hypoderma tarandi*) lever under huden. Når en slakter reinsdyra, kan en finne mengder av slike larver (Fig. 2). Det kan være langt over hundre på et enkelt dyr, og utvokst er de ca. 38 mm lange, med ni kropps-segmen-ter. Larvene til reinens nesebrens (*Cephenemyia trompe*) ligner de til reinens hudbrens, men finnes bare i neseangene. Reinsdyra forsøker å unngå disse svakt summende, store fluene ved å trekke opp på snøfonene om sommeren.

I tillegg til disse to artene på rein finnes det i Norge i dag to andre brensarter: hestebrens (*Gasterophilus intestinalis*) og elgens svelgbrens (*Cephenemyia ulrichii*). Sistnevnte har larver som er 30–40 mm lange. De to brensene som før gikk på storfe; kubrens (*Hypoderma bovis*) og liten kubrens (*Hypoderma lineata*) regnes i dag som utryddet.

De siste 20 årene har det i Nord-Norge vært en rekke tilfeller der reinbrens har lagt egg på hodet til mennesker, og larvene har utviklet seg under huden og endatil i øyet på barn. Kanskje har dette også skjedd i steinalderen og medført blindhet og store byller på huden?

Det er blitt populært å bruke insekter til mat i dag. Vi tenker fort at dette er nytt og spennende. Da er det tankevekkende at urfolk og jegere i århundrer, ja trolig årtusener, har brukt larvene av brens til mat. Ja, ikke bare som mat, men som en delikatess. De har mest blitt spist rå, men også kokt til suppe.

Helge Ingstad skriver i sin bok *Nunamiut* om innlandseskimoenes

bruk av reinbrenslarver i Alaska: «Larvene finnes i rikelige mengder på skinnets kjøttside og i nesehulen. De etes levende og har en søtlig smak. Fort vekk setter barna seg til på et nyflådd reinskinn, graver i blod og vev, og legger i seg. Det er utrolig hvor mange levende larver det går i en liten unge.» Etnologen Kerstin Eidlitz beskriver lignende bruk hos både eskimoer og folk nordøst i Sibir. Larvene betraktes som en delikatess.

Hva har så denne lange digresjonen med steinalderen å gjøre? Jo, faktum er at i Tyskland er det funnet ca. 12 000 år gamle amuletter av jet (en glasslignende bergart) som i detalj etterligner de larvene som lever under huden på reinsdyr. Den som er avbildet på Fig. 3a er 38 mm lang, dvs. nøyaktig like lang som en utvokst reinbrenslarve (og bare litt lengre enn søkket fra Bokn), og den har ni kroppssegmenter. Dette er akkurat like mange som brenslarvene har (boknsøkket har åtte «segmenter»). Det er viktig å presisere at når larvene er ferdig utvokst, er de maksimalt 38 mm. Om en amulett er noen millimeter mindre, betyr ikke det nødvendigvis at de som lagde den har bomma på størrelsen. Larvene vokser i løpet av vinterhalvåret. Hvis en brukte en larve fra høst- eller vinterjakten som modell for amuletten, er det naturlig at den er noe mindre enn 38 mm.

Funnet fra Tyskland er av den tyske arkeologen Gerhard Bosinski tolket som en amulett som ganske nøyaktig gjengir brenslarvens form og størrelse. Men vi skal være forsiktige

med å tenke at amuletten ble båret for å fremme tilgangen til brenslarver. Trolig hadde fortidens reinsdyrjegere et ambivalent forhold til reinbrens. På den ene siden var larvene en delikatess, men de lagde også hull i skinn som gjorde at kvaliteten ble dårlig. Når det kunne være over 100 små hull i skinna, ble de ubrukelige til visse formål. Så det er ikke utenkelig at amuletten først og fremst skulle sikre god skinnkvalitet. For noen år siden mistet et barn i Finnmark synet på det ene øyet etter en infeksjon med reinbrenslarver. Kanskje amuletten skulle beskytte mot at larvene gikk på mennesker?

De små reinbrenslarvene har satt flere tydelige spor etter seg i forhistorisk kunst helt siden istiden. En bok om paleolittisk kunst (fra den eldste delen av steinalderen) viser at det i både Tyskland, Frankrike og Spania er gjort en rekke funn av bein og gevir der det er risset inn detaljerte gjengivelser av brenslarver. Det er ingen tvil om hva tegningene fremstiller.

Sammenligner vi søker funnet på Bokn, på Eigerøy i Eigersund og i Grønehelleren, Solund i Sogn, med amuletten fra Tyskland, og med brenslarver fra rein, begynner de tilsynelatende gode teoriene om snøresøkke og fiskesluk å få sterk konkurranse fra overraskende hold (Fig. 3b, 3c, 3d og 3e). Kanskje hakka i ryggen på søkket fra Bokn slett ikke er til å feste surringer i. Tenk om hakka gjengir kroppssegmentene på en brenslarve! Og de 6–8 dype hakka på et søkke fra Eigerøy er lite funk-

År 9000

4000

1800

1100

500

0

Eldre steinalder

Yngre steinalder

Eldre bronsealder

Yngre bronsealder

Eldre jernalder
Førromersk jernalder

sjonelle med tanke på friksjon i van-net. Søkket burde vært glatt. Har andre hensyn talt sterkere? For eksempel et for fisken forlokkende ut-seende eller imitasjon av kroppsseg-menter på en bremslarve. Og se på det fint dekorerte søkket fra Sogn som er ca. 32 mm langt. Minner det ikke mer om amuletten fra Tyskland og en bremslarve enn om et fiskesøkke? Er rødfarget stein tilfeldig valgt, eller er det for å gi likhet med blodige bremslarver? Ville fiskerne vir-kelig legge så mye arbeid i å lage et smykkelignende fiskesøkke som når som helst kunne bli mista under fiske på sjøen?

De små snøresøkkene som Sølva Rødsdalen omtaler, er funnet i kyst-nære områder og ganske langt fra reinsdyrenes nåværende leveområder. Er det et problem? Vi har vel begren-set kunnskap om hvor langt ut mot kysten reinsdyra trakk i steinalderen. Det som imidlertid er vel kjent, er at steinaldermenneskene foretok lange sesongrelaterte vandringer mellom fiskerike kystområder og fjellområder med gode muligheter til reinsdyrjakt. Arkeologen Sveinung Bang-Ande-son har blant anna funnet tydelige spor etter steinalderens vandrings-ruter fra fjellviddene i Sør-Rogaland, langs Bjerkreimsvassdraget og til kysten ved Egersund. Da er det ikke langt til Hovland på Eigerøy, der det er gjort funn av et larvelignende søkke med sterkt markerte segmenter (Fig. 3c).

Den myke og tunge klebersteinen egna seg godt til å lage søkker av, og steinaldermenneskene trengte ikke

reise langt for å finne kleberstein. Det er mange større og mindre klebersteinsbrudd i Rogaland, og noen kan spores tilbake til fortiden. Bare i Haugesundsområdet er det ca. ti brudd.

Konklusjon

Når Bokn er omgitt av fiskerikt hav på alle kanter og har gode fiskevann, er det naturlig å forvente at det blant funn fra steinalderen er noen som gjenspeiler fiske. Et forhistorisk fiske-søkke fra Bokn høres ikke overras-kende ut. Det er også interessant at det tidligere er funnet mange lignen-de små søkker i Rogaland, og at det er flere andre funn mellom Lista og Romsdal. Men at det noen ganger er funnet fiskekroker i samme kontekst som snøresøkkene, er det noe bevis for at alle disse spesielle små søkke-ne er brukt til fiske? Det hadde vært en annen sak om søkket fra Bokn ble funnet på bunnen av et fiskerikt sund. Men det ble funnet på land, og vi har egentlig ingen gode bevis på at det mistenkelig lette søkket virkelig ble brukt til fiske.

Her kan det også være på sin plass å trekke inn arkeologen Bjørn Hebba Helberg sine undersøkelser av nord-norsk fiske 400–1700 e.Kr. Han mener at de forhistoriske krokene som vi finner i dag, er de dårligste, de som fisken ikke beit på (!). Derfor slutta en å bruke dem, og da ble de heller ikke mista. I stedet for å sette seg fast på havets bunn under hyppig bruk og forsvinne for alltid, blir de gjen-funnet ved utgravninger på land, ved naust og bolig.

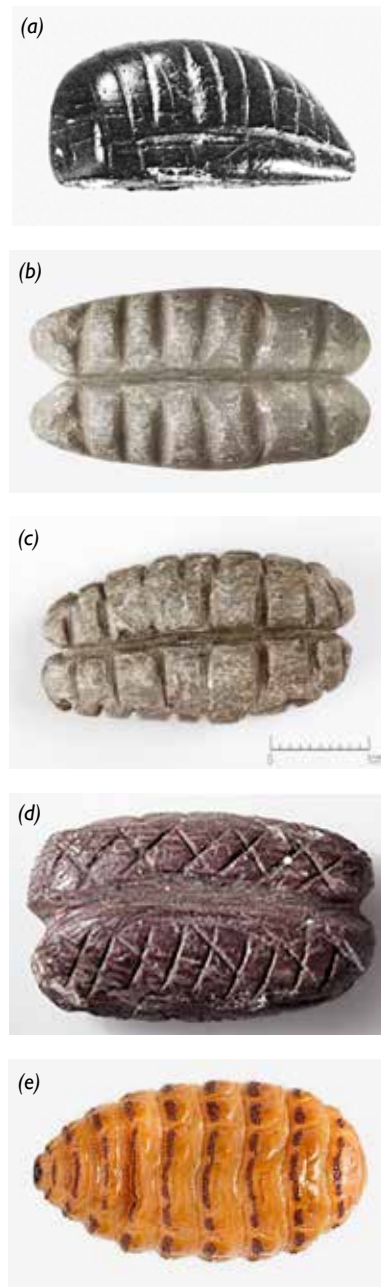

Fig. 3. En ca. 10.000 år gammel fremstilling av en bremslarve, lagd i jet og funnet i Rosenstein i Tyskland (a). De antatte snøresøkkene fra Bokn (bildemanipulasjon) (b), Eigerøy (c) og Sogn (d) har stor likhet med amuletten fra Tyskland og en bremslarve (e).

Foto: a) Fra G. Bosinski 1982, b) og c) Annette Øvrelid, AM, d) Fra K.A. Bergsvik 2017, e) Fra British Natural History museum London, nhm.ac.uk/Why does Rudolph have a red nose? Foto: Harry Taylor, The Trustees of The Natural History Museum, London.

Fig. 4. Kopi av snøresøkket fra Bokn, montert som halssmykke.
Foto: Sverre Bakkevig.

Jeg har fiska mye i over 60 år, og da jeg leste det Helberg skrev, henta jeg fram en boks med noen gamle sluker fra min tidligste tid som sportsfisker. Og hva fant jeg der? Bare de dårligste slukene. De som så veldig gode ut i butikkhyllene, men som jeg slutta å bruke fordi jeg ikke fikk fisk på dem (men jeg kasta dem ikke – de var jo kjekke å ha). Alle de gode slukene mine, som fiska godt – de satte seg før eller siden fast i tare-skogen og gikk tapt. Kan denne erfaringen overføres til steinalderen? Er de fleste av krokene fra Vistehola og andre lokaliteter så dårlige at de ble liggende nesten ubrukte på boplassen? Jo, det er faktisk mange som et-

ter mitt syn ikke ser særlig gode ut, men også noen veldig bra. Og var søkket fra Bokn så lite og lett at det nesten ikke ble brukt, og aldri gikk tapt på sjøen, men ble gjenfunnet på land mange tusen år senere – så godt som ubrukt?

Kanskje har søkket fra Bokn virkelig vært et lite snøresøkke, eller del av en sluk. Men kan forklaringen like godt være at når steinaldermenneskene satt i stranda på Bokn og grilla fisk, så hadde de en liten reinbremsamulett av kleberstein om halsen (Fig. 4)? Den var et fint minne om en delikatesse som barn og voksne koste seg med under reinsdyrjakta. De kunne nok ha mye tungt utstyr å

bære på under sine vandringer, men en amulett på 10 g om halsen klarte de godt vekten av. Og kunne denne amuletten på magisk vis fremme god reinsdyrjakt, så var det bryet verdt både å lage den og bære den om halsen. For kanskje sa steinaldermenneskene på Bokn det samme rundt leirbålet som folk på Nedstrand sa ved middagsbordet i min barndom: «Fisk er fisk, men kjøtt er mat.»

I denne artikkelen har jeg for det meste bevega meg langt utenfor mitt eget fagområde, og som pensjonist vil jeg takke for god hjelp fra Arkeologisk museum, og fra professor Kjetil Åsbakk og professor emeritus Arne C. Nilssen ved Universitetet i Tromsø.

Litteratur:

- Bakkevig, S., Alm, T., Walderhaug, O. og Strøm, I.O. 2006. Mer om god mat i fortiden, *Frå haug ok heiðni 1*, s. 19–25.
- Bang-Andersen, S. 1992. Mennesker og natur ved istidens slutt – Rogalands tidligste bosetning i nordeuropeisk perspektiv. *Frå haug ok heiðni 4*, s. 21–28.
- Bergsvik, K.A. 2017. Mesolithic Soapstone Line-sinkers in Western Norway: Chronology, Acquisition, Distribution, Function and Decoration, s. 73–92. I G. Hansen & Storemyr, P. (red.) *Soapstone in the North. Quarries, Products and People 7000 BC–AD 1700*, UBAS – University of Bergen Archaeological Series 9, Bergen.
- Bosinski, G. 1982. *Die Kunst der Eiszeit in Deutschland und in der Schweiz*. Habelt, Bonn.
- Eidlitz, K. 1971. *Föda och nödföda: hur människan använde vildmarkens tillgångar*. Stockholm.
- Guthrie, R.D. 2005. *The Nature of Paleolithic Art*. The University of Chicago Press, 507 s.
- Helberg, B.H. 1993. *Fiskeriteknologi som uttrykk for sosial tilhørighet. En studie av nordnorsk fiske i perioden 400–1700 e.Kr.* Magistergrad i arkeologi, Univ. i Tromsø.
- Ingstad, H. 1951. *Nunamiut. Blant Alaskas innlandeskimoer*.
- Nilssen, A.C. & Åsbakk, K. 2015. Reinbremslarver som parasitter på mennesker. *Ottar 306*, (3) s. 16–24.
- Rønning, A. 2013. Forsker på lumsk parasitt som smitter barn i Finnmark. *Forskning.no* 10.05.2013.

De arkeologiske utgravingene i Stavanger domkirke

I forrige nummer trykte vi et brev fra lokale institusjoner til Riksantikvaren med krav om at det burde foretas arkeologiske utgravinger i Stavanger domkirke før det ble lagt betong i gulvet som ville gjøre undergrunnen svært vanskelig tilgjengelig for senere arkeolog-generasjoner. Vi hadde også en kort orientering om hvor saken sto like før jul 2020.

Siden den gang har mye skjedd. Først besluttet Riksantikvaren at det skulle gjennomføres en undersøkelse av jordlagene under kirken (se fotografi, av Annette Øvrelid), riktignok av et beskjedent omfang. Det var også en forutsetning at Stavanger kommune skulle dekke kostnadene som ble beregnet til rundt 13,5 mill. kr.

Lokalt kom det sterke protester både mot omfanget og mot at staten ikke ville finansiere utgravingen; det ble her vist til at kommunen har måttet dekke de over 300 mill. kr som skal gå til renoveringen av Domkirken, mens f.eks. Nidarosdomen i Trondheim har flere titalls ansatte med et millionbudsjett som arbeider kontinuerlig med vedlikehold av kirken, alt finansiert med statlige midler.

2. mars publiserte sju fagfolk med kulturhistorisk bakgrunn et brev i Stavanger Aftenblad der de gikk ut mot planene om et betonggulv. Dette mener de var betenkelig, særlig siden selve utgravingen vil dekke bare en liten del av totalarealet under kirken. Det blir også pekt på at gulvet vil stenge tilgangen til kulturlagene i overskuelig framtid. Dette vil bety at mye kunnskap om tiden før Domkirken ble anlagt på begynnelsen av 1100-tallet, vil gå tapt. Riksantikvaren har forsvart både omfanget, finansieringen og planene for det nye gulvet.

Slik står saken nå, et stykke ut i mars. Siste ord er vel neppe sagt. I tillegg til de konkrete diskusjonene i saken er det blitt virvlet opp gammelt agg som går på at en i Stavanger, med landets eldste og mest autentiske katedral, er blitt stemoderlig behandlet av sentrale myndigheter.

Redaksjonen

År 9000

4000

1800

1100

500

0

Eldre steinalder

Yngre steinalder

Eldre bronsealder

Yngre bronsealder

Eldre jernalder
Førromersk jernalder

Forslag til påsegave fra museumsbutikken

Foto: Annette Øvreid

Hvis noen av leserne skulle få veldig lyst til å gi bort en påsegave (eller kjøpe en til seg selv), så kunne den vakre spennen med to hjortedyr sammen (se bildet) være passende.

Det finnes veldig få spenner formet som hjortedyr i Skandinavia. Denne er fra Kvassheim i Hå og har både horn som minner om en nymåne og et lite dyr under buken. Den ble funnet i en kvinnegrav i 1896. Kan spennen være symbol på nytt liv?

Originalen er i bronse, mens kopien er av sølv. Den er datert til år 375–400 e.Kr., dvs. i overgangen mellom romertid og folkevandringstid. Originalen befinner seg ved Universitetsmuseet i Bergen..

Pris: Kr 520,-

Påskeåpent museum

I påsken er det åpent både på Arkeologisk museum og på Jernaldergården.

Det blir som vanlig påskeaktiviteter, med sporløype på Jernaldergården, eggjakt på Arkeologisk museum og solboller i kafeene våre, i tillegg til vår rikholdige lunsjmeny.

På Jernaldergården møter du gårdens folk, og får lære om livet slik det var for 1500 år siden.

På Arkeologisk museum har påskeharen kommet seg inn og gjemt egg med rune-bokstaver i utstillingene. Tidsmaskinen er også åpen. Reis tilbake til steinalderen!

Det vil også bli introduksjon til bronsealderutstillingen for voksne.

Se nettsiden vår for detaljert program.

Åpningstider i påsken *

Arkeologisk museum og Jernaldergården

Palmesøndag: 11–16

Mandag–onsdag: 11–15
(Arkeologisk museum har åpent til kl. 20 tirsdag 30. mars)

Skjærtorsdag: 11–16

Langfredag: Stengt

Påskeaften: 11–15

1. påskedag: Stengt

2. påskedag: 11–16

*Det tas forbehold om endringer på kort varsel på grunn av smitteverntiltak i forbindelse med koronasituasjonen.

Tidsskrift for
Rogalands arkeologiske forening,
utgitt av
Arkeologisk museum,
Universitetet i Stavanger.

Utkommer fire ganger pr. år.

Årsabonnement kan tegnes ved
melding til abonnementsansvarlig
Anja Kristine Knutsen
E-mail: haugokh@uis.no eller
telefon: 51 83 26 00

Årskontingent: kr. 250,-

Løssalg: kr. 70,-

Redaksjon:

Einar Solheim Pedersen
Linn Eikje Ramberg
Anne Kari Skår
Ragnhild Nordahl Næss

Redaksjonens adresse:

Rogalands arkeologiske forening
Arkeologisk museum,
Universitetet i Stavanger
Postboks 8600 Forus
4036 Stavanger
www.arkeologiskmuseum.no

Grafisk produksjon:

OMEGA TRYKK AS, Stavanger

Ettertrykk i utdrag er tillatt forutsatt tydelig kildehenvisning. Forøvrig etter avtale med redaktøren.

Tillatelse til bruk av illustrasjoner må innhentes hos redaktøren.

RETURADR.: AM, Uis, Postboks 8600 Forus, 4036 Stavanger

TIDSSKRIFT FOR ROGALANDS ARKEOLOGISKE FORENING

frá haug ok heiðni

NUMMER I – 2021 ISSN 0015-9255